

2015 | 4

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BŐLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ TARTALOMBÓL

- *BÁCSATYAI DÁNIEL*
JOGI MŰVELTSÉG, TÖRTÉNETÍRÁS
ÉS KANCELLÁRIA A 14. SZÁZADI
MAGYARORSZÁGON
- *WEISZ BOGLÁRKA*
A KINCSTARTÓI HIVATAL TÖRTÉNETE
A 14. SZÁZADBAN
- *VADAS ANDRÁS*
TERMINOLÓGIAI ÉS TARTALMI KÉRDÉSEK
A KÖZÉPKORI MALOMHELYEK KÖRÜL
- *TÓTH-BARBALICS VERONIKA*
A DUALIZMUS KORI FŐRENDIHÁZ ELNÖKEI
ÉS ALELNÖKEI
- *ÁBRAHÁM BARNA*
SZLOVÁK SAJTÓ ÉS KORMÁNYZATI
SAJTÓPOLITIKA A NAGY HÁBORÚ ÉVEI
ALATT
- *VARGA ZSUZSANNA*
FÖLDREFORMOK A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN
KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPÁBAN

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVII. ÉVFOLYAM, 2015. 4. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),
BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,
GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,
OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Weisz Boglárka: Ki volt az első kincstartó? A kincstartói hivatal története a 14. században	527
Tóth-Barbalics Veronika: A dualizmus kori főrendiház elnökei és alelnökei	541
Ábrahám Barna: Szlovák sajtó és kormányzati sajtópolitika a nagy háború éveitől	565
Varga Zsuzsanna: Földreformok a II. világháború után Közép- és Kelet-Európában	583

MŰHELY

Bácsatyai Dániel: Jogi műveltség, történetírás és kancellária a 14. századi Magyarországon	607
Vadas András: Terminológiai és tartalmi kérdések a középkori malomhelyek körül	619
Manhercz Orsolya: 1848–1849 traumájának felidézése az 1852-es császári utazás során	649

MÉRLEG

A birodalmi toposzok rombolója (<i>Vajnági Márta</i>)	663
---	-----

ÉLETMŰ

Biográfia(k)ban elbeszélni. H. Balázs Éva (1915–2006), a felvilágosodás korának kutatója (<i>Krász Lilla</i>)	671
--	-----

ÁBRAHÁM BARNA

Szlovák sajtó és kormányzati sajtópolitika a nagy háború éve alatt*

Az alábbi tanulmány célja a szlovák sajtó lehetőségeinek, önmozgásának, másrészt az uralkodó körök – a kormányzat, a vármegyei elit és a megyei magyarosító szellemű lapok – elvárásainak és lépéseinek áttekintése a nagy háború éveire összpontosítva. A kérdés természetesen túlnő a sajtótörténet határain: egy társadalomfejlődésében, főként elitképzésében gátolt, korlátozott politikai palettával rendelkező etnikum esetében a periodikumok még inkább a véleménycsere, a viták, az össznemzeti diskurzus elsődleges tereként szolgálnak.

A szlovák politika szereplőinek lehetőségei és stratégiái

Előzetesen tekintsük át a fő politikai tényezők mozgásterét! Az áttekintést a szabadon működő nyugati emigráció propagandatevékenységével kell kezdenünk. A Tomáš Garrigue Masaryk vezette párizsi székhelyű Csehszlovák Nemzeti Tanács 1915. február 16-i keltezéssel kiáltványt bocsátott ki, leszögezve: „Cseh-tót nép. Tudd meg, hogy Bécstől és Pesttől teljes függetlenséget kívánunk a cseh-tót nemzet számára [...]” Nyitra vármegye főispánjához küldött levelében Sándor János belügyminiszter egyébként jelezte, hogy intézkedett, ne terjeszthessék a kiáltványt a szlovák régióban.¹ Az autentikus szlovák politikai akarat letéteményeseinek azonban az amerikai szlovákok, elsősorban az 1907-ben alakult Amerikai Szlovák Liga vezetői tekintették magukat. A tengerentúlon a cseh és a szlovák szervezetek, személyiségek közötti kapcsolódást egyedül Milan Getting Sokol-mozgalma képviselte, ám az egységes csehszlovák nemzeteszme még e körben sem jutott uralomra. Az európai háború kitörése azután elmélyítette az ellentéteket a változatlanul Magyarországon – természetesen föderalizált formában – gondolkodó Liga (a pittsburghiek, Albert Mamatey, Ivan Daxner) és az elszakadáspárti, cseh-szlovák orientációjú Sokol-mozgalom között (a New York-i csoport, Milan Getting, Ignác Gessay). Viharos jelenetek után, Masaryk nyomására a Liga és az ottani Cseh Nemzeti Szövetség 1915. október 22–23-án

* A tanulmány elkészítését az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja és az OTKA 113004. számú programja („Kelet-közép-európai nacionalizmusok az első világháború éveiben”) tette lehetővé.

1 Egykorú magyar fordítását és a belügyminiszter levelét a *Svornost'* amerikai szlovák lap alapján közli: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. VII. 1914–1916. Kemény G. Gábor gyűjtését kieg. és jegyz. ellátta Szarka László–Szász Zoltán. MTA TTI, Bp., 1999. (= Iratok) 309–310.

aláírta a *Clevelandi Egyezményt* (*Clevelandská dohoda*), mely a háború utáni időre közös föderatív államot vázolt fel, a két fél teljes nemzeti autonómiájával – saját országgyűléssel, politikai, pénzügyi, kulturális igazgatással, a szlovákok saját hivatalos nyelvével.² A Liga azonban továbbra sem igen bízott a másik félben, ezért 1916 tavaszán két képviselőt küldött Európába, hogy a nyugati közvélemény előtt, s nem kevésbé a párizsi emigrációs központtal szemben képviseljék a szlovák érdekeket, a majdani közös államon belüli föderalizmus gondolatát. Az amerikai csehek meg is gyanúsították őket Masaryk előtt, hogy saját szlovák ellenállási központot akarnak kiépíteni Európában.³

Mivel Wilson elnök még 1918 tavaszán is fönnt kívánta tartani a Monarchiát, és csupán belső autonómiákban gondolkodott, Tomáš Garrigue Masaryk, a csehszlovák ideiglenes kormány elnöke szükségét érezte, hogy az amerikai csehek és szlovákok függetlenségi vágyára hivatkozhasson. Ezért május 31-én a két főnti szervezettel együtt aláírta az általa fogalmazott *Pittsburghi Egyezményt* (*Pittsburghská dohoda*), mely visszalépést jelentett, ugyanis nem két tagállam szövetségét vázolta, hanem a szlovákok aszimmetrikus autonómiáját: „A cseh tartományokból és Szlovákiából álló független államban Szlovákiának saját közigazgatása lesz, saját országgyűlése és saját bíróságai. A szlovák hivatalos nyelv lesz az oktatásban, a hivatalokban és általában a közéletben.”⁴

Az új állam elméleti megszületését a Masaryk által október 18-án kiadott *Csehszlovák Függetlenségi Nyilatkozat* jelentette, mely a cseh országrészek és a szlovák régió egyesítését „eredeti” történeti narratívával indokolta: „Követeljük a csehek számára annak jogát, hogy egyesülhessenek szlovák testvéreikkel, akik Szlovákiában élnek, amely hajdan nemzeti államunk része volt, ám később elszakították nemzettestünkől, s ötven évvel ezelőtt bekebelezték a magyarok államába, akik leírhatatlan erőszakosságuk és a leigázott népfajok kegyetlen elnyomása miatt minden erkölcsi és emberi jogukat elveszítették arra, hogy bárki fölött is uralkodhassanak, önmagukat kivéve.”⁵ A szöveg az általános demokratikus jogok mellett nem beszélt föderációról, autonómiáról, hiszen egységes csehszlovák nemzetben gondolkodott.

A háborús körülmények között bevezetett szigorú ellenőrzés miatt rendkívül beszűkült a szlovák politikusok mozgástere. A többi nemzetiségi párthoz hasonlóan a Szlovák Nemzeti Párt 1914. augusztus 6-án lojalitási nyilatkozatot bocsátott ki, majd ezt a kényszerpályát elkerülendő, passzivitást hirdetett.⁶ Az egyetlen aktív

2 Tomáš Bandžuch: Slovenské vize. Velká válka, krajané a představy o budoucím státu (1914–1918). Akropolis, Praha, 2014. 48. skk. Az egyezmény szövegét közli: Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. I. Red. rada: Dušan Čaplovič et al. Národné literárne centrum–Dom slovenskej literatúry, Bratislava, 1998. (= Dokumenty) 445.

3 Bandžuch, T.: i. m. (2. jz.) 77–81.

4 Dokumenty 485.

5 Dokumenty 494.

6 Od predsedníctva slovenskej národnej strany. Národné noviny 1914. aug. 6. 1. Magyar fordításban közli: Iratok 35–36. A pártvezetés politikájára általában ld. Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Kalligram, Pozsony, 1999. 90–91.

országgyűlési képviselő, Ferdinand Juriga (Szlovák Néppárt) viszont továbbra is tartott lojális beszédeket. 1915. április 26-án például így szónokolt a parlamentben: „Mint a magyarországi szlovák nép képviselője a legnagyobb készséggel szavazom meg mindazokat az áldozatokat, amelyeket ezek a nagy idők kívánnak az ország minden nemzetiségétől. Mert most a nemzetiségi különbségeknek is el kell tűnniök, csak egy célnak kell lebegnie valamennyiünk szeme előtt, hogy egy anyánk, egy hazánk, egy Magyarországunk van, ez viruljon és győzzön. (*Éljenzés*).”⁷ Egyébként a háború alatt mégis csak kialakult néhány politizáló csoportosulás: Turócszentmártonban a Szlovák Nemzeti Párt vezetősége (bár az aktív titkárt, a bevonult Jozef Gregor Tajovskýt utódja, Karol Anton Medvecký nem tudta pótolni) és a *Národné noviny* szerkesztősége, Liptóban főleg Vavro Šrobár rózsahegy-i tevékenysége, Pozsonyban egyrészt a katolikus néppárti csoport (a *Slovenské ľudové noviny* szerkesztősége), másrészt a szociáldemokraták (a *Robotnícke noviny* köre), a pesti aktivisták (főleg Emil Stodola, illetve a parlamentbe járó néppárti Ferdiš [Ferdinand] Juriga) és a bécsiek (Kornel Stodola, aki a katonai cenzúrahivatalba hozta Milan Hodžát, Ivan Dérert és Ján Cablkót). S ne feledkezzünk meg a prágai Csehszláv Egység egyesületről (a vezető szlovakofil, Josef Rotnagl vezetésével) és a nyugati ellenállás, valamint a hazai cseh politika kapcsolattartó hálózatáról, a Maffiáról, mely az egyesületen keresztül a szlovák régióban is tevékenykedett.⁸

Immár a Monarchia háborús vereségének tudatában a Szlovák Néppárt vezetője, Andrej Hlinka kijelentette: „a cseh-szlovák orientáció mellett vagyunk. Az ezeréves házasság a magyarokkal nem sikerült. El kell válnunk egymástól.”⁹ A háború végnapjaiban, szeptember közepén informálisan megalakult a Szlovák Nemzeti Tanács, a Szlovák Nemzeti Párt pedig október 30-ára nagygyűlést hívott össze Turócszentmártonba. Hivatalosan is megalakult a Szlovák Nemzeti Tanács, és a gyűlés elfogadta *A szlovák nemzet deklarációját* (*Deklarácia slovenského národa*), mely „az egységes cseh-szlovák nemzet szlovák ágának” nevében kinyilvánította az önrendelkezési jog iránti igényét. Leszögezte, hogy a magyar kormány, évtizedes elnyomó politikája következtében, nem jogosult arra, hogy a szlovák nemzet nevében szóljon és cselekedjen. A szöveg még egyszer nyomatékosította, hogy „a szlovák nemzet mind nyelvi, mind kulturális-történelmi szempontból az egységes cseh-szlovák nemzet része”,¹⁰ s az önmagában ellentmondó fogalmazás is jelzi, hogy korántsem volt egyértelmű a szlovákság nemzeti létének lényege.

7 Iratok 359. Ld. még *Galántai József*: Magyarország az első világháborúban 1914–1918. Akadémiai, Bp., 1974. 136.

8 *Dušan Kováč a kol.*: Prvá svetová vojna 1914–1918. VEDA, Bratislava, 2008. (Slovensko v 20. storočí 2.) 239–240.

9 Dokumenty 479.

10 Dokumenty 512. Magyarul: A szlovák nemzet deklarációja [1918]. In: A szlovákkérdés a 20. században. Összeáll. Rudolf Chmel. Kalligram, Pozsony, 1996. 37–38.

A szlovák sajtó helyzete a háború előtt

Vázoljuk fel a háborúig kialakult szlovák sajtópalettát! Itthon is szerény ütemű, de folyamatos bővülést figyelhetünk meg: 1880-ban 11, 1900-ban 32, 1910-ben 47, 1914-ben 61 (illetve 77) szlovák nyelvű újság és folyóirat jelent meg. Többségük egyházi, szakmai, továbbá hungarofil irányvonalú volt, ám a századelőn új kulturális–társadalmi folyóiratok is indultak (*Prúdy, Živena*), és a politikai paletta is differenciálódott. Az addig uralkodó konzervatív pártlap, a *Národnie noviny* és a lojális szlovák („magyarón”) *Slovenské noviny* mellett megjelent a katolikus szellemű *Ludové noviny*, a polgári demokrata, cseh-szlovák irányultságú *Slovenský denník* és *Slovenský týždenník*, a szociáldemokrata *Robotnícke noviny* és a Sáros megyei magyarosító körök által kiadott, keletiszlovák nyelvű *Naša zastava*.¹¹

A szlovák sajtó mennyiségi súlypontja azonban a századelőn már a tengerentúlra esik. Az 1880-as években megindult tömeges kivándorlás egyesületek tucatjait hozta létre az Egyesült Államokban, s e közösségek kezdték kiadni a maguk lapjait. Magyarországgal szemben az Újvilágban ennek semmiféle politikai akadálya nem volt, csupán az előírt összeggel kellett rendelkezni hozzá. A szabadság burjánzáshoz vezetett (az 1880-as évek közepétől 1914-ig csaknem száz alapításról tudunk), miközben az általánosan alacsony színvonal mellett a kiadók, szerkesztők többsége nem látta tisztán a sajtó hivatását és felelősségét. Ez rendre személyeskedésekhez, sárdobáláshoz vezetett az egyes orgánumok között, s e vitákat nem egyszer otthonról kiutazott megbízottaknak kellett elsimítaniuk. Az óceánjárókkal a regionális törésvonal is átkerült az Újvilágba: a keletiek és a nyugatiak gyakran még Amerikában is kerülték egymást, az itteni *szlovák* újságírók 1897-es memoranduma kimondta, hogy „akik szlovájáknak [a keleti szlovákok önelnevezése] nevezik magukat, saját anyjukat köpik szembe”.¹² Az európai háborúig hiányoztak olyan orgánumok, amelyek megfogalmazhattak volna össznemzeti érdekeket, egyesíthették volna az erőket. De rászoktatták az emigránsokat a nyomtatott szlovák szóra, informálták őket és közvetetten az amerikai közvéleményt is az otthoni eseményekről, ami nem kis részben az 1906-ban alapított Amerikai Szlovák Újságírók Szövetségének köszönhető.¹³

A legfontosabb lapokat megemlítve: az *Amerikánsko-slovenské noviny* (Pittsburgh, 1886–1914), a kivándoroltak többségének megfelelő sárosi nyelvjárásban, majd 1891-től irodalmi szlovák nyelven jelent meg, 1901-ben még 14 000 pél-

11 A századelő sajtójának jellemzésénél az alábbi munkákra támaszkodtam: Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918. Zost. Michal Potemra. Matica slovenská, Martin, 1958. (Slovenská národná bibliografia. Séria B. Periodiká. Zv. Ia.); *Ivan Kusý–Stanislav Šmatlák*: Literatúra na rozhraní 19. a 20. storočia VEDA, Bratislava, 1975. (Dejiny slovenskej literatúry 4.) 24.; Na začiatku storočia 1901 – 1914. Vedúci autorského kolektívu Dušan Kováč. VEDA, Bratislava, 2004. (Slovensko v 20. storočí 1.) 243–247.

12 *O. R. Halaga*: Austroszlavizmus, uhroszlavizmus a východoslovenské národné uvedomenie. Svoji-na 3. (1949) 267.

13 *František Bielík a kol.*: Slováci vo svete 2. Matica slovenská, Martin, 1980. 85–87., 91.; *Banďuch, T.*: i. m. (2. jz.) 34–36.

dányban, ám 1914-ben megszűnt; a *Jednotát* (1891–), az egyik legnagyobb egyesület, a Prvá katolícka slovenská jednota lapját 1901-ben 15 000 példányban adták ki; a *Slovák v Amerike* (Plymouth, 1889–) sárosi nyelvjárásban jelent meg, 1901-ben 5000 példányban. Említendők még: az *Amerikánsko-slovenský svet* (Pittsburgh, 1902–1917), a *Národné noviny* (Pittsburgh, 1910–) és a *Svornosť*.

Az Újvilágból visszaszivárgó „felforgató” dollárok és nemzettudat veszélyét a magyar kormányok egyre inkább tudatosították, ezért Budapest tiltotta egyes lapok behozatalát, másrészt a pittsburghi császári és királyi konzulon keresztül pénzelte a szlovák nemzeti megnyilvánulásokat, személyeket támadó újságokat, a *Zastavát* (Plymouth, 1889) és a *Slovenské novinyt*. Sőt még az a botrány is megesezt, hogy a miniszterelnöki hivatal magyar nyelvű (!) levélben utasította (!) a pittsburghi rendőrfőnököt, hogy az otthon egyébként is indexen levő *Amerikánsko-slovenské novinyt* haladéktalanul tiltsa be, és Peter Rovnianek szerkesztőt tartóztassa le a magyar állameszme, az egységes magyar nemzet tétele elleni lázítás miatt. (Az ügy persze kizárólag Budapestnek ártott.)¹⁴

A szlovák sajtó a háború alatt

A háború – inkább anyagi, kisebb részben adminisztratív – hatásai mindenütt éreztették hatásukat. Az általános elszegényedés, az újságok árának, illetve az előfizetési díjaknak az emelkedése miatt az előfizetők száma csökkent. Az előfizetők fizetési fegyelme változatlanul gyenge volt, a munkatársak, a szerzők, a nyomdai személyzet megfogyatkozott (behívás, hősi halál, internálás), a papír és az üzemanyag drágult, szállítási problémák léptek fel – így a hazai szlovák sajtó igen nehéz helyzetbe került. Összességében azonban az 1914 végén meglévő 33-mal szemben még 1918-ban is 28 szlovák nyelvű újság és folyóirat jelent meg, sőt új, fontos szakmai folyóirat is indult, a *Právny obzor* (1917–) a szlovák jogi terminológia kidolgozása, a hivatalos nyelvi státusz előkészítése érdekében.¹⁵

A politikai lapok anyagi és cenzurális okokból csak átvették a haditudósításokat, ezért a szlovák olvasók előnyben részesítették a jobban értesült magyar lapokat. A *Világ* például igen népszerű volt az északi vármegyékben. A szlovák elit számára olyannyira fontos cseh napilapokat nem lehet behozni az országba, de a havilapok bejuthattak, és széles körben olvasták őket. A háború alatt 9 szlovák lap jelent meg, ebből 5 úgymond magyarosító (uhrofil) jellegű volt.

A kormánybarát *Slovenské noviny* (Budapest, 1886–, 1900-tól naponta jelent meg) elcsábította az olvasók többségét, mert bővebben tudott közölni haditudósításokat, általános háborús híreket. A 26 000 példányt is elérte, ezen belül a háború vége felé az eladott példányszám csak az egyébként szlovák szelleműnek tekintett Rózsahegyen 700-ra emelkedett. A kormánysszubszenciónak köszönhetően csak négy kraj-

¹⁴ *Bandžuch, T.*: i. m. (2. jz.) 40–42.

¹⁵ A háborús évek sajtóviszonyaira: Bibliografia slovenských i. m. (11. jz.); *Kováč, D. a kol.*: i. m. (8. jz.) 189–192.

cárba került. A *Národné noviny* (Pest-Buda/Turócszentmárton, 1861/1870–) hetente háromszor jött ki, kevés munkatárssal, tudósítók, érdemi háborús híryanag nélkül és szoros cenzúra alatt képviselte a passzivitásba vonult Szlovák Nemzeti Párt eszmeiségét. Általában 600 előfizetője volt, tömeghatást nem tudott kifejteni (nem csak a mostoha viszonyok miatt: az elzárkózó módon konzervatív lap már az 1890-es évek végén elveszítette monopóliumát a differenciálódó közvélemény befolyásolására). Egykori népies társlapját, a századelőn polgári demokrata irány felé hajló *Národný hlásnik* (Turócszentmárton, 1868–, előbb havonta, majd 1911-től hetente) viszont 1915 tavaszán „a hadviselés érdekeit veszélyeztető tartalma” miatt betiltották. A kormányzat szemében a fő veszélyforrást egyébként a polgári demokrata és hangsúlyosan csehszlovák szellemiségű *Slovenský denník* jelentette (Budapest, 1910–, hetente ötször jelent meg). 1914 augusztusától az ősz folyamán ugyanazon indoklással nem jelenhetett meg, majd újraindulhatott, ám 1915-ben végleg betiltották. A *Slovenský týždenník* (Budapest, 1903–, 3000 példányban) ugyan folyamatosan megjelent, ám a magas kaució miatt politikai természetű cikkeket nem hozhatott egészen 1918 májusáig, amikor Milan Hodža elő tudta teremteni a szükséges összeget. A *Slovenské ľudové noviny* (Pozsony, 1910-től, hetente, 20 000 példányban), a Szlovák Néppárt orgánuma egyre inkább „hazafias”, a hungarus patriotizmust hangoztató lapként működött, és csak az országgyűlés néppárti képviselője, Ferdinand Juriga 1918. október 18-i deklarációját követően kapcsolódott be a csehszlovák állam megeremtésébe. A szociáldemokrata *Robotnícke noviny* (Pozsony, 1904-től, havonta, 1909-től már hetente) anyagi és személyes okokból kétszer is szünetelt (1917 márciusa és októbere között); a szociáldemokrata pártvezetés háborúval kapcsolatos határozatlan álláspontját tükrözte, hangja csak az oroszországi bolsevik hatalomátvétel után, inkább csak 1918-ban radikalizálódott.

A kulturális és egyházi folyóiratok közül mindjárt 1914 augusztusában megszűnt az olyannyira jelentős, polgári demokrata szellemű *Prúdy* (a 9–10. számot már 1919-ben nyomtatták ki) és a nagy múltú, a nőkérdést felszínen tartó, de a szépirodalmat általában is szolgáló *Dennica* női folyóirat, majd 1916 októberében a szlovákság első számú kulturális-tudományos szemléje, a hosszú megszakítással ugyan, de 1846 óta létező *Slovenské pohľady* (a 11–12. szám már 1919-ben jelent meg). Az egyetlen folyamatosan megjelenő irodalmi folyóirat ezután már csak a Szlovák Nőegylet havilapja, a *Živena* (1910–) maradt, de a vázolt problémák miatt időnként kéthavonta, sőt negyedévente jelent meg. A szerkesztőség rendszeresen felszólította olvasóit a hátralékok kiegyenlítésére, miközben folyamatosan emelnie kellett az előfizetési díjat: az 1914-es 4 koronáról 1918-ra 12 koronára. 1916-ban kedvezményt ígért azoknak a vagyontalanoknak és diákoknak, akik szereznek legalább egy új előfizetőt. 1917–1918 során gyűjtés zajlott a megmaradás érdekében, a szerkesztőség szerint a szlovák közönség szegénységi bizonyítványa lett volna a folyóirat megszűnése. Egyébként a kiadvány 1916-tól nyereséges volt.¹⁶

16 Dana Kršáková: *Živena – jediný literárny časopis na Slovensku v období prvej svetovej vojny*. In: *Slovensko na začiatku storočia*. Ed. Milan Podrimavský–Dušan Kováč. Historický ústav SAV–Polygrafia SAV, Bratislava, 1999. 456.

Az egyházi folyóiratok – 8 katolikus és 7 evangélikus – nem közöltek haditudósításokat, ezért enyhébb cenzúra alá vetve folyamatosan megjelenhettek, és időnként a szlovák társadalom és művelődés égető kérdéseit tárgyaló cikkek is átcsúszhattak bennük. A kalendáriumok – 1914-ben 37, 1918-ban 27 tétel – nagy (akár negyvenezres) példányban minden családhoz eljutottak, változatlanul a legkedveltebb, számos portán az egyetlen olvasmányként álltak a polcon.

Az Egyesült Államokban megjelenő lapokról fentebb már volt szó. Nem árt azonban emlékeztetni a Szlovák Liga (Pittsburgh) és a Sokol-mozgalom (New York) önálló szlovák érdekképviselet kontra csehszlovák együttműködés kérdésben folytatott párharcára, mely elsősorban egyrészt a *Národné noviny*, másrészt a *Slovenský sokol*, illetve a *Newyorský denník* hasábjain folyt, időnként a felekezetiileg eléggé türelmetlen, s ennek megfelelően csehellenes katolikus *Jednota* részvételével.¹⁷ Az európai politikai emigráció fő kiadványa volt a *Československá samostatnost / L'indépendance tchéco-slovaque* (Annemasse–Párizs, 1915–1919), az emigráció gerince, a Csehszlovák Nemzeti Tanács célkitűzéseinek orgánuma. Számos szlovák szerzőségű cikk is megjelent itt, 1916. december 10-én pedig szlovák különszám látott napvilágot, természetesen csehszlovák szellemben. Ennek megfelelően borzolta a kedélyeket – legalábbis a szabadon megnyilatkozó amerikaiak körében – cikkeinek a szlovákokra alkalmazott nagyceh szóhasználata: *karpatská větev českého národa* („a cseh nemzet kárpáti ága”).¹⁸ Érthető tehát, hogy az említett összeállítás igyekezett eloszlatni a megálmódott közös állammal kapcsolatos félelmeket: a közös harcban a szlovákok érdemei semmivel sem kisebbek, Csehországnak ugyanúgy szüksége van Szlovákiára, az együttélés keretében pedig biztosítva lesz a szlovákok identitása, gazdasági, kulturális és politikai fejlődése.¹⁹ A cseh szerkesztésű, csehszlovák szellemű *Čechoslovan* Kijevben jelent meg, 1915 szeptembere és 1917 áprilisa között *Slovenské hlasy* címmel szlovák mellékletet is tartalmazott, mely 1917 második felétől Péterváron önálló szlovák folyóiratként jelent meg.²⁰ Nem rendszeresen láttak napvilágot ezen kívül szlovák légiós lapok: *Denník*, *Týždenník*, *Vojak* (Irkutsk, 1918), *Vestník* (Vlagyivoszto, 1918 vége).

A kormányzat szlovák sajtópolitikája a háború éve alatt

A hadiállapot maga után vonta a már létező kivételes törvény (1912:63. tc.) életbe léptetését. Ennek 9–10. §-a kimondta: bármely egyesület működése korlátozható, felfüggeszthető, a politikai gyűlések betilthatók; a 11. § elrendelte az előzetes sajtócenzúrát – a napilapok köteles sajtópéldányát a szétküldés előtt három órával be

17 *Bandžuch, T.*: i. m. (2. jz.) 54–56., 70–73.

18 Uo. 78., 80., 82.

19 *Š[tefan] O[suský]*: Slovenská politika. Československá samostatnost 1916. dec. 10. 6–7.

20 Uo. 82., 91.

kell mutatni. Az 1915:50. tc. 10. §-a bevezette az internálás intézményét is. E törvények szellemében nemzetiségi vezetők rendőri felügyelet alá kerülhettek, szaporodtak a házkutatások, a bekísérések, a kihallgatások és az internálások. 1914 júliusa és szeptembere között csak Nyitra megyében felségsértésért, lázításért, kémkedés gyanújáért negyvenhét személyt ítéltek el.

Matúš Dula, a Szlovák Nemzeti Párt elnöke 1914. augusztus 25-i keltezésű, Tisza Istvánhoz címzett beadványa felsorolta a fentiekhez hasonló jellegű, egyes szlovák személyeket és pénzintézeteket ért, illetve a sajtó terén tapasztalt visszaságokat. A miniszterelnök, miután tájékozódott az ügyről, a következő, általános vezérfonalnak tekintethető kijelentést tette: a jövőbeli indokolt közbelépésekkel együtt „helytelenítem ártatlanoknak meghurcolását, valamint minden olyan viselkedést, amely hazafias tótjainknak önérzetét sérthetné, vagy ellenük ellenséges érzéseket támaszthatna a magyar nemzet tagjaiban”.²¹ Ugyanez megyei szinten már a hadiállapot beállásakor megfogalmazódott: Crauss István, Nyitra vármegye főispánja július 28-i bizalmas körlevele a nem magyar ajkúakkal kapcsolatban ugyancsak a szükséges, de kizárólag a szükséges esetben alkalmazott szigororról, megtorlásról beszélt.²²

A kifejezetten a sajtót sújtó rendelkezések közé tartozott az előírt magas kaució, mely nagymértékben szűkíthette egy lap profilját, témaválasztását. A *Slovenský týždenník* ugyan folyamatosan megjelent, ám politikai természetű cikkeket nem hozhatott egészen 1918 májusáig. Idetartozott a szigorodó figyelem, cenzúra. A *Slovenský denník* betiltásának feloldását kérve Tisza István a belügyminiszternek küldött levelében egyúttal hangsúlyozta: „Természetesen ebben az esetben szigorú ellenőrzést kellene a lap fölött gyakorolni, s amennyiben okot szolgáltatna reá, teljes szigorral el kellene vele szemben járni.”²³ Tágabb értelemben cenzurális lépés volt a magyar-, tehát államellenesnek tekintett cseh napilapok és természetesen a külföldi ellenállás röpiratainak és újságjainak behozatali tilalma. Ilyen értelemben intézkedett például a belügyminiszter, megakadályozandó a párizsi Csehszlovák Nemzeti Tanács 1915. február 16-i kiáltványának a szlovák régióban történő terjesztését.²⁴

A lapokkal szembeni legsúlyosabb intézkedés példaként a belügyminiszter augusztus 18-án „a hadviselés érdekeit veszélyeztető tartalma” miatt megtiltotta a *Slovenský denník* megjelenését és terjesztését. Említett beadványában Matúš Dula vitatta ennek megalapozottságát, és hangsúlyozta: a lappal kapcsolatban az ideig semmiféle kifogás nem merült fel, ugyanakkor „a tót nemzetiségű állampolgárokkal való érintkezésnek éppen a hazánk érdekeit szolgáló lelkesedés fenntartása és fokozása érdekében a legnagyobb mértékben fontosnak tartjuk azt, hogy a lap további megjelenése megengedtessek”, természetesen a szigorú cenzúrával együtt.²⁵

21 Iratok 77–80.

22 Iratok 15–17.

23 Iratok 85.

24 Iratok 310.

25 Iratok 79.

A miniszterelnök megkeresésére Sándor János miniszter a rendelkezést azzal indokolta, hogy az augusztus 2-i szám több helyen, igaz burkoltan, kifejezést adott Szerbia iránti rokonszenvének.²⁶ Anton Štefánek főszerkesztő Prágába távozott; Tisza viszont Dula intervenciója nyomán szeptember 10-én ösztökélte a belügyminisztert a lap engedélyezésére, jelezve, hogy a csatolt anyag alapján nem lát objektív okot a betiltásra.²⁷ A *Dennik* újraindult, de 1915-ben végleg betiltották állítólagos csehszlovák irányultsága miatt. Ugyanez a sors érte a *Národný hlásnik* hetilapot 1915. március 12-én, szintén „a hadviselés érdekeit veszélyeztető tartalma” miatt, konkrétan egy 1914 őszi közölt háborúellenes cikk (*A hiénák háborút akarnak*) nyomán.²⁸ Ugyancsak betiltották az óturai *Svetlo* időszakos lapot (1915. április 12.).²⁹

Nem sajtós szlovák problémaként előfordult szerkesztők behívása, ez sújtotta például a *Slovenský týždenník* 1914 őszi.

A kormánynak a nemzetiségi, így szlovák lapokkal szembeni eljárásai alapvetően adminisztratív jellegűek voltak, ám találunk példát a bújtatott, pénzügyi alapú ellenőrzésre, sőt befolyásolásra. Szinyei Merse István Árva és Zemplén vármegyei főispán még 1914 nyarán felvetette Tisza Istvánnak a mérsékelt irányzatot képviselő Szlovák Néppárt hetilapja részvénytöbbségének megvásárlását. A Pozsonyban megjelenő *Slovenské ľudové noviny* kormányzati körökben – éppen egy ilyen jellegű ügy miatt – nem lehetett ismeretlen. A szerkesztők az 1910-es választás során magánemberként korteskedtek egy kormánypárti jelölt érdekében, s felmerülő költségeiket kormányzati kasszából, a *Noviny*nek címezve térítették meg. 1911 őszi, egy más okból fakadt felekezeti háborúskodás során a pozsonyi szocialisták és a pesti polgári demokraták szócsöveinek (*Robotnícke noviny*, *Slovenský denník*, *Slovenský týždenník*) mindez kapóra jött ahhoz, hogy a kereszténydemokrata lapot a kormány által lefizetett egységbontó, nemzetellenes erőként állítsák be. Az eldurvuló vita e szálának lezárásaként végül 1912 nyarán nemzeti bíróság mentette fel magát a *Ľudové noviny*t, az egyéni felelősség kérdését azonban fenntartotta.³⁰

Most a miniszterelnök csak azt szabta feltételül, hogy legyen világos a lap tömeghatása és biztosított a vezetőség megbízhatósága. Így azután 1916 május–júliusában kormánytulajdonba került száz darab részvény, összesen tízezer korona értékben, minek következtében a *Ľudové noviny* még inkább „hazafias” lappá vált.³¹ A néppárti, s egyáltalán az egyetlen aktív szlovák képviselő, Ferdiš Juriga a parlamentben is, cikkeivel is a hazai erők egyesítését, a hadviselés érdekeit szolgálta, miközben folyamatosan hangsúlyozta a szlovákok mérhetetlen áldozatát, ér-

26 Iratok 83–84.

27 Iratok 85.; *Galántai J.*: i. m. (7. jz.) 179.

28 Iratok 325.

29 Iratok 326.

30 A vizályt összefoglalja: *Karol Sidor*: Andrej Hlinka (1864–1926). Bratislava, 1934.; *Róbert Letz*: Hlinková slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad). In: *Róbert Letz–Alena Bartlová–Peter Mulík*: Slovenská ľudová strana v dejinách. Matica slovenská, Martin, 2006. 23.

31 Iratok 363–365.

demeit, melyeknek majd elismerést és méltó ellentételezést kell kapniuk. Még 1918 őszén is nemzete hazafiságára és dinasztiahűségére hivatkozva követelte a szlovákkérdés méltányos – még ekkor is az egységes Magyarországon belül, az 1868-as nemzetiségi törvény keretei között történő – megoldását, s ennek érdekében a nemzeti követelések összeállítását, a kormányzat elé terjesztését.³² Nézetei részben levezethetők korábban hangoztatott álláspontjából, ám éppen e tanulmány tárgya miatt hangsúlyozandó, hogy a cikk korántsem spontán megszólalás: közlését Pozsony vármegye főispánja kényszerítette ki azzal, hogy egy előző cikk miatt kilátásba helyezte Juriga letartóztatását.³³

Bécsi és berlini nyomásra a kormány 1915 nyarán tapogatózni kezdett mások mellett a szlovák nemzeti szellemű elit felé, hogy a harci szellem és a hátszág szilárdsága érdekében sikerüljön a *modus vivendi* kialakítása. Közvetítők útján rá kívánta venni az – egyébként passzivitásban levő – politikai reprezentációt, hogy saját kezdeményezéseként nyújtson be egy kizárólag mérsékelt követeléseket tartalmazó, az 1868-as nemzetiségi törvény kereteit nem feszegető memorandumot, és pontjainak megvalósulásáért cserébe mondjon le az általános választójog programjáról, valamint a csehekkel fenntartott politikai kapcsolatokról.³⁴ Báró Kürthy Lajos felvidéki kormánybiztos utasításait követve Berzeviczy Jenő turócszentmártoni határrendőrségi kirendeltségvezető július közepén tárgyalta Ján Mudroňnyal a szlovák nemzeti politika „realissá” formálásáról, a magyar állameszme elfogadásáról, egy új, hatvanhetes alapú párt létrehozásáról. Berzeviczy arra kényszerítette a pártlap szerkesztőjét, a főideológus Svetozár Hurban Vajanskýt, hogy nyilvánosan ítélje el a külföldi csehszlovák egységtörekvéseket, még azt is előírta számára, hogy ez a nyilatkozat ne valamelyik hétköznapi számban, négyszáz példányban, hanem az ötezres szombatiban jelenjék meg. A nagyobb nyomaték kedvéért Vajanskýnak tudomására hozta, hogy súlyos, oroszbarátságát bizonyító adatok vannak a birtokában. A *Nyilatkozat* leszögezte, hogy a *Čechoslovan* által 1914. szeptember 28-án közölt határozat a szlovák vármegyék majdani átcsatolásáról káros, „abszurd bolondság”: „nincs olyan tót-ember, aki elárulván saját vérét, adásvétel tárgyává hagyja magát lealacsonyítani és nincs olyan tót-ember – aki elpártolva a tót hazafiak ősrégi elveitől, akik sarkalatos igazságuk tudatában az ország és király előtt számtalanszor adtak kifejezést hazájuk iránti hűségüknek – törvénytelen és hazafiatlan utakon akarna haladni.”³⁵ Azt, hogy a nyilatkozat szerzteágazó, fentről vezérelt akció keretében jelent meg, jelzi, hogy a háború előtt ultraszoviniszta, az-

32 *Ferdiš Juriga*: Von do poľa! Slovenské ľudové noviny 1918. okt. 4. 1–2.

33 Juriga egy hónappal korábban határozott hangon sürgette a nemzet politikai összefogását, a Nemzeti Tanács megalakítását. *Ferdiš Juriga*: Osamelí havrani. Slovenské ľudové noviny 1918. szept. 6. 1. Ehhez ld. *Roman Holec*: Ferdinand Juriga ako poslanec v uhorskom parlamente (1906–1918). In: *Miroslav Pekník a kol.*: Ferdinand Juriga. Ľudový smer slovenskej politiky. Ústav politických vied SAV–VEDA, Bratislava, 2009. 132.; *Marián Hronský*: Ferdinand Juriga a Andrej Hlinka v čase prvej svetovej vojny (1914–1918). Uo. 147.

34 *Kováč, D. a kol.*: i. m. (8. jz.) 73.

35 *Svetozár Hurban Vajanský*: Osvedčenie. Národné noviny 1915. júl. 17. 1. Idézett egykorú magyar fordítása: *Iratok* 412.

óta viszont a nemzetiségi kérdést kerülő turócszentmártoni *Északmagyarország* most szinte nem talált szavakat a nemzetiségi vezetők okos, hazafias politikájának, konkrétan pedig Vajanský megnyilvánulásának magasztalására. Az ilyen és hasonló nyilatkozatok úgymond remélhetőleg megteremtik azon egyetértést, „aminőben most egybeforrnak hős fiaink érzelmei a véres csatatereken”.³⁶ A lap ugyanezen száma méltatta a znióváraljai szlovákok áldozatkészségét, jótékonykodását a Vöröskereszt támogatásában, a kórházban fekvő sebesültek ápolásában.³⁷

A *Nyilatkozat* kikényszerítése után Berzeviczy Mudroňnyal és Jozef Pazúrikkal megegyezett egy programcikk megírásában, mely két héttel később, természetesen a szombati számban, *Semmit rólunk nélkülünk!* címmel meg is jelent, és mint jelentésében a kirendeltségvezető hangsúlyozta: az első vezércikk volt a mozgósítás óta!³⁸ Alapgondolata, hogy a magyar állameszme a háború után revízióra szorul, elvetendő a nyelvi magyarosítás elve, annak a szlovákság is ellenáll, helyette az érzelmi és érdekegységre kell hangsúlyt fektetni. Az állam érdeke, hogy felhasználja a létszámában, szervezettségében, politikai súlyában számottevő szlovákság szellemi erőit, képességeit. Az teljesíti kötelességeit, de elvárja, hogy megvalósíthassa nemzeti eszméit, immár nem idegennek tekintve. A pártvezetés forduljon a gyakorlati politika felé, olyan követeléseket fogalmazzon meg, melyek alacsonyabb szinten, miniszteri rendeletekkel megvalósíthatók: a pánszlávizmus vádjának ejtése, az üldözések leállítása, a szlovák nyelvhasználatának szélesítése az oktatásban, a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban, a megszüntetett iskolák és a Matica Slovenská közművelődési egyesület visszaállítása, javaik visszaszolgáltatása, a közigazgatási posztok szlovákokkal való arányos betöltése, valamint megfelelő számú képviselői mandátum biztosítása.³⁹

A kézirat a vezetők körében vitát szított, a többség azonban azonosult vele.⁴⁰ Az adott pillanatban radikális programnak tekinthető, hiszen mind a magyarosítás elítélése, mind az anyanyelvhasználat és az intézmények visszaállítása a korábbi évek reakcióit tekintve többszörösen meghaladta a magyar politika tűrőképességét. Most viszont a kormányzati akció keretében az *Északmagyarország* méltatta mint az addigi szélsőséges politikáról (szlovák területi autonómia, ott kizárólagos szlovák nyelvhasználat stb.) való bölcs lemondás, az őszinte közeledési szándék jelét, a háború gyümölcseként a nemzetiségi megbékélés lehetséges kezdetét.⁴¹ Válaszként Matúš Dula, a Szlovák Nemzeti Párt elnöke közölt békülékeny hangú vezércikket, üdvözölve a párbeszéd kezdetét az elmúlt évtizedek meg nem érdemelt szenvedései után, a keserű tapasztalatok felejtését azonban a méltányos kí-

36 Egy jól eső vallomás. *Északmagyarország* (Felvidéki Híradó) 1915. aug. 1. 1.

37 A znióváraljai vörös kereszt egyesület. *Északmagyarország* (Felvidéki Híradó) 1915. aug. 1. 2.

38 *Iratok* 416.

39 *Jozef Pazúrik: Ničoho o nás bez nás. Národné noviny* 1915. júl. 31. 1. Egykorú magyar fordítása: *Iratok* 416–417.

40 *Iratok* 416.

41 *Dugovich Titusz: A megértés felé. Északmagyarország* (Felvidéki Híradó) 1915. aug. 15. 1.

vánságok teljesítéséhez kötve.⁴² Kürthy egyébként augusztus 12-én fogadta Dulát és Ján Vanovič alelnököt, egyelőre nem várva el kezdeményező lépéseket, csupán a csehekkel való mindennemű kapcsolat megszakítását, s valamilyen nyilatkozatot a kifelé való gravitálás jövőbeli megszüntetéséről. A lojálisan viselkedő szlovák partnerek ez utóbbit viszont elhárították, mondván: a deklaráció azt sugallná, hogy eddig ilyen politika érvényesült.⁴³

A Tisza által várt memorandum (a szlovák nyelvhasználat szélesítése, a középiskolák és a Matica visszaállítása, a Múzeum segélyezése, a szlovák helynevek visszaállítása, az üldözések megszüntetése) meg is született, ám egyes pontjai (arányos közigazgatási pozíciók és parlamenti képviselő) a miniszterelnök számára nyilvánvalóan nem voltak elfogadhatók.⁴⁴ Tiszát felháborította, hogy egy közvetítő személy őt állította be kezdeményezőként, mint aki maga kéri a szlovákok együttműködését, holott ő meg kívánt maradni a magabiztos vezető szerepében. A szlovák delegáció budapesti útja egyébként feltehetőleg a csehszlovák orientációjú lipatóiak ellenállásán feneklett meg, mindenesetre szeptember végére a magyar–szlovák kiegyezési akció ad acta került.⁴⁵

A kormány a továbbiakban (is) az erő politikáját folytatta, ellentételezés nélkül elvárta a szlovákság hazafias viselkedését, miközben folyamatosan megkérdőjelezte vezetőinek legitimitását. Mint a *Národné noviny* 1917-es cikke szövege: az állami, vármegyei, egyházi hivatalosságok állandóan kétségbe vonják a szlovák nemzeti intelligencia jogát ahhoz, hogy népe nevében beszéljen, mert úgy mond nem a szlovák tömegek álláspontját képviselik. Tisza István a parlamentben mondta Ferdiš Juriga szemébe mindezt, hozzátéve: ha már felszólalt, elvárható lett volna, hogy felemelje szavát azon erők ellen, melyek el akarják szakítani az ország szlovák lakosságú részét a Szent Koronától.⁴⁶ A miniszterelnök itt a Birodalmi Tanács cseh képviselőinek május 30-i államjogi nyilatkozatára utalt, mely a föderalizált Monarchián belül követelte a cseh és szlovák területek egyesítését.

A szerkesztőség e cikkben úgy reagált, hogy ha sem a városi és falusi intelligencia, sem a parlamenti képviselő nem jogosult a nép nevében beszélni, akkor most miért követelik tőlük, hogy a szlovák nép nevében fellépjenek a cseh törekvések ellen? A párt vezetősége egyébként már a háború elején kinyilvánította a haza és a trón iránti hűségét.⁴⁷ Eddig a megjelent cikk, a továbbiakat ugyanis a turóci cenzúrahivatal törölte. Következett volna annak leszögezése, hogy nem lehet tudni, mi a hatalmak terve Ausztriával, a szlovákokkal, Magyarországgal, nehéz lenne így bármi ellen is tiltakozni. Egy-két ember szava amúgy sem lehet mérvadó – nem a Tisza által mondottak miatt, hanem mert súllyal csak népszavazás nyilatkozhatna, vagy legalábbis a szlovákok általános választójog alapján be-

42 *Matúš Dula*: Po nezaslúženom utrpení na ceste ku dorozumeniu? *Národné noviny* 1915. aug. 21. 1–2. Magyar fordítása: *Iratok* 472–474.

43 *Iratok* 471.

44 A kézirat magyar fordítása: *Iratok* 474–478.

45 Az ezt megállapító levélváltást közli: *Iratok* 478–480.

46 Kto môže hovoriť v menom národa? *Národné noviny* 1917. júl. 26. 1.

47 Uo.

juttatott képviselői, illetve az engedélyezendő kulturális intézmények vezetői. Adja meg az állam a szlovákoknak, ami jár: ötvenkilenc képviselői mandátumot (az akkori kettő helyett), a szlovákok lakta terület minden állami, vármegyei, városi tiszttségét, minden egyházi méltóságot, minden lehetséges kulturális intézményt. Akkor lesznek majd valós képviselőik, kiknek szavát az egész világnak el kell fogadnia! E nélkül a szlovákok nem tanúsíthatják, hogy helyzetük jó, egyenjogúak, semmire nincs szükségük. A cseheket illetőleg pedig a cikk leszögezte: ők legalább felkarolták a szlovákokat, napirenden tartják a nemzetiségi, különösen a szlovákkérdést, hogyan lehetne elutasítani őket?⁴⁸ Ilyen radikális hang érthetően nem hangozhatott el a háborús évek Magyarországon.

A rutinszerű, illetve manipulatív eljárások után halljuk a sajtó saját – legalábbis magát függetlennek deklaráló – hangját! Először is nem hallgatható el, hogy a felföldi magyar lapokban – a békeidő szomorú örökségét folytatva – jelentek meg uszító szlovákellenes cikkek. A *Nagyszombat és Vidéke* az olvasók lelkére kötötte, hogy kapcsolódjanak be a hadügyminiszter által a felforgató elemek ellen meghirdetett harcba. „Ismeretes városunk közönsége előtt, hogy úgy városunkban, mint a vármegye területén, sajnos, sok szubverzív egyén tartózkodik, akik ma veszedelmes ágensei Oroszországnak és mindenkinek, aki nekünk ellenségünk. Nem kell név szerint felsorolni őket, ismerjük az izgatókat mindnyájan.”⁴⁹ A szám következő oldala viszont már konkrétan fogalmazott. A cikk ráirányítja a figyelmet a vasútállomáson őgyelgő, a bevonulókat befolyásoló és sokat utazó gyanús személyekre, utal elfogott vágújhelyi ügyvédre és nagyszombati gépkereskedelmi cég emberére. „Ezek a lelketlen izgatók évekig dolgoztak a néplélek megmételtyezésén. Magyarargyalzó lapjaikban állandóan pánszláv ideákért kardoskodtak. Most persze megkapták, mert a golyó és a kötél imponál nekik!” Következik a főbűnösöknek tekintettek névsora, majd az éberségre felhívó szózat.⁵⁰ Tisza István ezen írásokat a Dula-féle intervenció kapcsán maga is elítélte, s egy 1914. augusztus 26-án kelt levelével visszaszorításukra utasította a felföldi kormánybiztosokat.⁵¹

A támadás mellett legalább annyira fontos volt a meggyőzés, a szlovákok magyarus identitásának, lojalitásának sulykolása. A kormánybarát, attól anyagilag függő országos lapoktól – *Slovenské noviny*, *Naša zastava*, majd még a *Slovenské ľudové noviny* – elvárták a magyarhoni hazafiságtudat folyamatos hangsúlyozását, kiemelten a szlovákok történelmi és aktuális lojalitását, harctéri és hátországi helytállását. Könyvalakban ezt foglalta össze a Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület reprezentatív tanulmánykötete.⁵²

A sajtó köréből elsőként tekintsük át, hogyan közvetítette az első háborús hónapok szlovák vonatkozásait a Budapesten 1886 óta megjelenő, a kormány által támogatott napilap, a *Slovenské noviny*. Saját hangján ritkán szólalt meg, hűsége-

48 A kihúzott részt a fennmaradt kézirat alapján közli: Dokumenty 455–456.

49 A belső ellenségek ellen. Felhívás a közönséghez! Nagyszombat és Vidéke 1914. aug. 6. 2.

50 A spiónok aratási idenye bekövetkezett. Nagyszombat és Vidéke 1914. aug. 6. 3.

51 Iratok 80.; *Galántai J.*: i. m. (7. jz.) 179.

52 Z veľkej doby. Sost. Ludvik Janovec. Uhorsko-krajinský vzdelávací spolok slovenský, Budapešť, 1915.

sen visszhangozta a magyar újságok hangvételét, a trónörökös-pár meggyilkolása és temetése kapcsán mindig a magyarhoni nemzet (*uhorský národ*) nevében beszélt,⁵³ a háborús eufória szlovák megnyilvánulásai a magyar lakosság hasonló reakciói után következtek, mint például a liptószentmiklósi, a zsolnai és a besztercebányai zenés fáklyás felvonulás esetében.⁵⁴ Csak napokkal később jelent meg a szlovákok feladata, történelmi küldetése, akkor is az ország egységes nemzetének alkotórészeként kell azt teljesíteniük: „A magyarhoni nemzet, apáink és őseink, amikor csak drága magyarhoni hazánk veszélyben volt, testvérként mindig összefogtak a haza védelmére.” Hazaszeretettel, hűségben és kötelességtudatban „a szlovák nép mindig is kitűnt [...], és ha nehéz napok vártak magyarhoni hazánkra, mindig hűségesen és áldozatkészen teljesítette kötelességeit szeretett hazája és felkent apostoli királya iránt.” A Szlovák Nemzeti Párt augusztus 6-i lojalitási – egyben passzívítási – nyilatkozata is a nemzetiségi pártok deklarációinak összefoglalásában kapott említést, egyes mondatait idézve, de kommentár nélkül.⁵⁵ Igaz, az újság később dicsérte például a békéscsabai tartalékosok hősiességét, a Chyrow környékén, hatszoros orosz túlerő felett aratott győzelmüket,⁵⁶ ám a szlovák etnikai jelleget ekkor sem emelte ki. Mint ahogy abban a propagandisztikus elbeszélésben sem, melyben a legény a hadikórházban meglátogatja súlyosan sebesült tejtestvérét, önként ott marad ápolónak, s végül magától a tábornoktól mindketten megkapják a vitézségi keresztet. Nevük Pavel és Janko, egyéb etnikai jeggyel viszont nem találkozunk.⁵⁷

Ugyanez a nemzetkép tükröződött a szintén 1886-tól ugyancsak a fővárosban megjelenő *Vlast' a svet* kéthetilap, a Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület kormány által szubvencionált orgánumának hasábjain.⁵⁸ Még akkor is általában a magyarhoni nemzetben gondolkodott, amikor – profiljának megfelelően – a parasztságot szólította meg: „Különösen ti, gazdák, kik ezer éve írjátok békeidőben ekétekkel a történelmet, s kiket mindenkinél ezerszer több szál köt a hazai röghöz, mutassátok meg, hogy a magyarhoni földművesek nemcsak verejtéküket, de véréüket is áldozni képesek szülőföldjükért.”⁵⁹

A hadisírek méltatása itt is felemás: a tudósítások büszkék a felföldi katonákra, de szlováknak nem nevezik őket. A Krasnik (Galícia) melletti győzelemről szólva annyit tudunk meg, hogy különösen a Pozsony és Nyitra megyei legényekből álló három zászlóalj tüntette ki magát, később még a trencsénieket emelik ki, illetve általában azt, hogy az „e községek [Krasnik, Komarov, Polichno] melletti harcokban különösen azok az ezredek tüntették ki magukat, melyekbe a mi Fel-

53 Dedič trónu Franc Ferdinand a jeho manželka kňažna Žofia Hohenberg zavraždení. Slovenské noviny 1914. jún. 30. 1.; Nad rakvou dediča trónu. Slovenské noviny 1914. júl. 1. 1.

54 Demonstrácie na vidieku. Slovenské noviny 1914. aug. 2. 3.

55 V jednom tábore! Slovenské noviny 1914. aug. 8. 1.

56 Čabianski rezervisti. Slovenské noviny 1914. nov. 27. 3.

57 *Ludvík Botkár*: Hrdinskí bratia. Slovenské noviny 1914. dec. 30. 2.

58 Smútok Uhorskej krajiny. *Vlast' a svet* 29. (1914) 418.; Srbská vojna. *Vlast' a svet* 29. (1914) 484.; Za vlast' a za kráľa! *Vlast' a svet* 29. (1914) 518.

59 Uhorskí Gazdovia! *Vlast' a svet* 29. (1914) 529–530.

földünkről sorozzák a derék legényeket”.⁶⁰ A lap a magyar történelmi emlékezetet képviselte, amikor a „kegyetlen oroszokról” megjegyezte, hogy a nagyanyák szörnyű dolgokat mesélnek 1849-es ittlétükről, a megszólított paraszti olvasók szlovákságát viszont csak az jelezte, hogy a szerző a lányokat Markának, Hankának és Zuzkának nevezte.⁶¹ A karácsonyi üzenet azután tételesen megfogalmazta: „mínt-ha [a király] varázssvesszővel suhintott volna egyet, egycsapásra megszűnt közöttünk minden politikai villongás, mind a nemzetiségiek, mind a társadalmiak. Mindenki testvérnek érzi magát e hazában, melynek mindnyájan szerető és odaadó fiai vagyunk. Amit a béke hosszú évei nem tudtak elérni, azt egyszerre megtette a háznak a háború. Megismertük egymást.”⁶²

Az 1907 óta Eperjesen, keletiszlovák nyelvjárásban megjelenő *Naša zastava* is általában a vármegyéhez szóló felhívást (az alispánét) közölte – a kért adománygyűjtés után büszkén mondhatta majd mindenki, hogy Sáros vármegye tudta, mi a kötelessége!⁶³ Akkor is csak általánosságban, épkezláb emberekről beszélt, amikor a hadköteles korú amerikások hazatérését segítő belügyminiszteri rendeletet ismertette,⁶⁴ holott tudjuk, a kivándorlás arányosan a szlovákokat (és a ruszinokat) érintette leginkább. A nyilván magyarból fordított hazafias versikékben is csak *Uher* szerepel, a *Kossuth Lajos azt üzente* háborús parafrázisánál (*Ferenc Jóska...*) a sárosi nyelvű szövegben magyarul maradt a refrén.⁶⁵ A saját monolit nemzet-szemlélet annál is feltűnőbb, mert a bevett fordulatnak megfelelően hangsúlyozta az ellenség, azaz Oroszország megosztottságát, a brutális nemzetiségpolitika gyümölcseit: úgymond recseg-ropog az ország, a lengyelek és a muzulmánok lázadásban, a finnek és az ukránok is őt tekintik fő ellenségüknek, sőt az orosz foglyokból is árad a panasz.⁶⁶ A személyes példamutatás persze kellő méltatást kapott, de nem derült ki, még a névből sem, az illető anyanyelve. Magyaros névalakot (*Scseczina Tamás*) és településnevet (*Tarkő*) használt, amikor leírta egy bevonuló falusi bíró teátrális búcsúzkodását – idősebb létére is lelkesen megy a háborúba –, konvencionális hazafias szózatát.⁶⁷ Büszkén adta közre a lap egy földi képét, egy olyan katonáét, aki „vér a vérünkéből, egyszerűen aki *šariščannak* nevezi magát”, azt a komlós-keresztesi családapát viszont, aki megmentette főhadnagyát, majd maga vezette győzelemre a zászlóalját, a szerző Keresztes Györgyként említi.⁶⁸ Nem tudjuk meg azt sem, szlovák, szlovják, ruszin volt-e – vagy hivatása miatt akár magyar – Blaskó Béla kassaújfalvai tanító, akit a vitézségi érem büszke birtokosaként ért orosz

60 Na ruskom bojišti ill. Hrdinskí víťazi. *Vlast' a svet* 29. (1914) 562., 606.

61 K dobrým srdciam! *Vlast' a svet* 29. (1914) 609.

62 Na Vianoce. *Vlast' a svet* 29. (1914) 818.

63 Ohlas ku Spoluvlastencom Šarišskej stol'ici! *Naša zastava* 1914. aug. 2. 5.

64 Nazad z Ameriki! *Naša zastava* 1914. aug. 11. 3.

65 *Petz Károly*: Hore še vlastenci, ill. Ferencz József rozkaz vidal. *Naša zastava* 1914. aug. 11. 1.;

Petz Károly: Naš mili patroňe svati Štefan kraľu. *Naša zastava* 1914. aug. 23. 2.

66 Mušime zvicežic. *Naša zastava* 1914. aug. 23. 3–4.

67 Odproščanka jedneho vlasti verneho richtara. *Naša zastava* 1914. aug. 11. 5.

68 Šarišska herdina. *Naša zastava* 1914. nov. 22. 6.

golyó, így „a hős tanító a legszebb útmutatással szolgált tanulóinak, hogyan kell szeretniük hazájukat”.⁶⁹

A magyarsággal történő összeforrás óhajával párhuzamosan jelen volt az elhatárolódás, illetve szembeállítás a csehekkel. Az amerikai és oroszországi cseh és szlovák politikai megnyilatkozások, a Masaryk vezette emigráns Csehszlovák Nemzeti Tanács kiáltvány (1915. február), de főleg a Birodalmi Tanács cseh képviselőinek államjogi nyilatkozata (1917. május 30.), majd a cseh politikai elit háromkirályok-napi deklarációja (1918. január 6.) itthon természetesen hungarofil szellemű ellenreakciókhoz vezetett.

Az államjogi nyilatkozat kapcsán általában elítélte a csehek nyelvi-ideológiai beolvasztó szándékait a *Slovenské noviny* nyilván Pechány Adolf főszerkesztő által írott vezércikké.⁷⁰ Az év végén újabb általános vádirat jelent itt meg, ki-pellengérezve mind a cseh egységek tömeges átállását, mind az úgynevezett cseh–„szlovák” [!] hadsereg párizsi szerveződését, nem feledkezve el T. G. Masaryk „istentagadó, a társadalmi rendet, intézményeket felforgató” nézeteiről. A cikk valódi célja azonban kategorikus tagadása annak, hogy a „brigádnak” volnának szlovák tagjai – a néhány „Prágában kinevelt, masarykizmussal táplált fiatal” szereplése nem mossa el, hogy a megnevezés a világ megtévesztése csupán. E „legújabb cseh aljasság” úgymond a trón és a haza iránt hű szlovák népben általános felháborodást keltett.⁷¹

A háromkirályok-napi nyilatkozat kapcsán a lap tételesen – a fizikai vonások, a népviselet, a népmesék, a közmondások, a népdalok, a családnevek vélt tanúsága alapján cáfolni kívánta, hogy a szlovákság a cseh törzsök ága volna.⁷² Néhány hónappal később ismét elítélte a „cseh túlzókat”, akik úgymond próbálják megtévesztetni a szlovák népet, s céljuk a felső-magyarországi vármegyék elcsatolása.⁷³

A lojális tábornak a magyar közvélemény számára is hangsúlyoznia kellett az elkülönítő jegyeket. Ezt szolgálta Juraj Podhradský/Podhradszky György 1917 végén, a *Magyar Figyelő*ben megjelent tanulmánya. Rámutatott, hogy a sok évtizedes propaganda gyümölcseként a „cseh-tót faji egység” megkérdőjelezhetetlen tény a cseh nemzet minden tagja előtt. Sulykolja ezt egész politikai, közgazdasági, irodalmi életük, valamint az azzal összeköttetésben álló „magyarelles tót korifeusok”. Valójában csak a Prágában, esetleg Morvaországban tanult, „anyanyelvükből kiforgatott janicsárok” az egységgondolat szószólói. Ám a szerző szerint a magyarság sem hiba nélkül való: az Árpádok óta egy fedél alatt élve sem érezte mindaddig szükségét, hogy megismerje a szlovákságot. Egyedül Samo Czambel nyelvészeti kutatásai említhetők, s habár bebizonyította, hogy „a tótoknak a csehektől elütő nyelve, grammatikája s fajisága van”, eredményei nem mentek át a köztudatba, mivel szlovákul írt, egyébként is előd és követők nélkül egy ember

69 Šmerc jedneho viťazneho učiteľa. Naša zastava 1914. nov. 29. 5.

70 Po mýlnych cestách. Slovenské noviny 1917. jún. 5. 1.

71 Česká podlost'. Slovenské noviny 1917. dec. 30. 1.

72 „Slovenská vetva”. Slovenské noviny 1918. febr. 3. 1.

73 Odhalení Česi. Slovenské noviny 33. (1918) 80., ápr. 5. 1.

képtelen e probléma feldolgozására.⁷⁴ Podhradszky leszögezte: a szlovákság „erősen keverék faj”, de alaprétege nem cseh, ez a nyelv, irodalom idegen a számára. Ezt kívánta azután bizonyítani a társadalmi élet, a nyelvészet, a lelki sajátságok, az antropológia, a szellemi hagyományok, különösen a folklór alapján.

A hungarofil lapokkal szemben jóval több szlovák sajtósság jelent meg, és súlyponteltolódás is megfigyelhető a magyar regionális sajtóban, melyből öt nyugat-felföldi hetilapot – *Nagyszombat és Vidéke* (Nagyszombat, a Függetlenségi Párt orgánuma); *Nyitravármegye* (Nyitra, a Nemzeti Munkapárt irányvonala); *Nyitramegyei Szemle* (Nyitra, eredetileg a Katolikus Néppárt irányvonala, a háború alatt már lojális ellenzéki); *Liptó* (Liptószentmiklós, kormánybarát); *Vágvölgyi Lap* (Trencsén, a Nemzeti Munkapárt irányvonala) – érdemes kiemelni.⁷⁵

Kezdetben a hagyományos szlovákkép élt itt is: a derék, lojális és passzív tót nép/nemzetiség, valamint a hazaáruló pánszlávok (a Szlovák Nemzeti Párt vezérkara, általában a nemzeti ideológiát, kultúrát, politikát képviselő szlovákok) szembeállítása. Mintegy összefoglalta ezt a *Nyitravármegye* egy 1914. december 4-én megjelent cikke: „a sok nemzetiség közt a magyarság szívéhez talán a tótság férközött a legközelebb annyira, hogy szinte alig lehet őket elválasztani tőlünk. [...] A szavaim igazságát talán a legszebben igazolhatom, ha a nyitramegyei tótjainkra utalok. Megmutatták, hogy magyarok tudnak lenni, de azok is akarnak maradni nemcsak békében, de a háborús élet közepette is. Felajánlják segítségüket, odaadják életüket, vérüket a közös ellenséggel szemben. [...] Hisz a tót is magyar. Századokon át él együtt velünk, századokon keresztül eszi kenyerünket, lakik a mi földünkön, századokon át részesül a mi oltalmunkban. [...] A pánszlávizmus üres jelszó, mely nem fog félrevezetni tótjaink közül senkit sem.”⁷⁶

Ez az örökölt kép azonban fokozatosan két új vonással is bővült. A magyarbarát lapok szerint éppen a háború fejezte be az előző nemzedékek egységesítő munkáját, az egész országot átfogó magyar nemzet megteremtését és a pánszlávizmust elutasító tót nép/nemzetiség mint aktív közösség megjelenését.

1917 májusa után a szlovákság már nem a magyar nemzet része, hanem egyediséggel bíró nemzetiség, entitás, a Szlovák Nemzeti Párt vezérkara pedig legitím képviselő; a szlovákokat cseh asszimiláció, egyedi vonásaik elvesztése fenyegeti, amivel vezetőiknek fel kell vennie a harcot. E fordulat országon kívüli, nemzetközi okai: a párizsi Csehszlovák Nemzeti Tanács fokozódó tevékenysége, aminek köszönhetően az antant 1917 elején háborús céllá nyilvánította a *csehszlovákok* felszabadítását; továbbá a Birodalmi Tanács cseh képviselőinek említett államjogi nyilatkozata.⁷⁷

Jellemző a *Liptó* egy 1917. december 30-i reagálása a franciaországi csehszlovák hadsereg megalakítására: „Azt hisszük, hogy a tótokat mindenképen és minden-

74 Csehek-e a tótok? Magyar Figyelő 7. (1917) 23., 313.

75 A kérdés tárgyalásánál az alábbi átfogó tanulmányra támaszkodtam: *Vörös László*: „A leghazafisabb magyarok” vagy „egy szabad nemzet”? A szlovákok szociális reprezentációi a magyar sajtóban 1914–1918 között. *Kor/ridor* 1. (2014) 3. sz. 25–60.

76 *Nyékhegyi István*: Nyitramegyei tótok. Idézi: *Vörös L.*: i. m. (75. jz.) 43.

77 *Vörös L.*: i. m. (75. jz.) 25–60.

áron a csehek kompromittálják, hogy így dokumentálják azt a hazugságukat, miszerint a csehek és a tótok egy nemzetet alkotnak. [...] A tótságnak ez a szerepeltetése itt bent az országban nagyon kellemetlen következményekkel járhat, ha a tótság vezetői a leghatározottabban nem fognak tiltakozni a cseh árulók ezen taktikája ellen.”⁷⁸ A nyomásgyakorlás a háború utolsó évében folytatódott, mint a lap egy 1918. márciusi 31-i cikke is tükrözi: „Célszerű és okos dolog volna, ha [...] a tót nemzeti párt a passzivitást elhagyná és a csehekkel szemben elfogadná azt az állást, melyet a tót nemzetiségnek sajátos és különálló egyénisége megkövetel. Ez az aktivitás egyedül jelenthet a tótságra nézve szebb és jobb jövőt.” A vezetők hallgatása viszont úgymond csak ellenszenvet és türelmetlenséget okozhat.⁷⁹

BARNA ÁBRAHÁM

SLOVAK PRESS AND GOVERNMENT PRESS POLICY IN THE YEARS OF THE GREAT WAR

The present study aims to give an overall picture of the situation, frameworks and possibilities of Slovak press during the First World War. In the first part it characterizes the Slovak political factors both in emigration and home, in Hungary, afterwards it evaluates the leading newspapers and magazines in the last peace years (77 in Hungary, about one hundred in America). The second part analyzes the war situation. It summarizes the global consequences of warfare: rising prices, shortage of raw materials, military service of journalists and redactors as well as common political restrictions (limitation of freedom rights, censorship, suppression of given non-desired newspapers). After this it takes an overview on the strategies and solutions of the government in connection with Slovak press life: prohibitions, gaining majority ownership over the given newspapers and influencing some more conciliatory Slovak politicians in the interest of a Hungarophile orientation, pressing them to publish articles written in loyal spirit with some limited, moderate demands, not exceeding the limits of the Nationality Law (1868). In the last part the study presents the image of Slovaks and the rule of the Hungarian state idea (i. e. of the theory of the united Hungarian political nation) both in Slovak Hungarophile newspapers and in Hungarian county weeklies. In these organs Slovaks have successively appeared as a separate nation – from an ethnic point of view – with their merits in the defence of the fatherland, and their leaders have no longer been considered as traitors, but rather as legitimate representants whose duty has been to protest against the unification plans and activity of the emigration and the Czech politicians at home.

78 Megjegyzések. A cseh-tót brigád. Idézi: *Vörös L.*: i. m. (75. jz.) 49–50.

79 Passzivitás vagy aktivitás. Idézi: *Vörös L.*: i. m. (75. jz.) 51.

CONTENTS

STUDIES

Boglárka Weisz: Who Was the First Treasurer? The History of the Treasurer's Office in the 14th-Century	527
Veronika Tóth-Barbalics: The Presidents and Vice-presidents of the Upper House during the Dual Monarchy (1867–1918)	541
Barna Ábrahám: Slovak Press and Government Press Policy in the Years of the Great War	565
Zsuzsanna Varga: Land Reforms in Central and Eastern Europe after World War II	583

WORKSHOP

Dániel Bácsatyai: Legal Education, Historiography and Chancellery in 14th-Century Hungary	607
András Vadas: Questions of the Terminology and Meaning of the Term <i>locus molendini</i> in the Middle Ages	619
Orsolya Manhercz: Re-acting the Trauma of 1848–1849 during the Imperial Visit of 1852	649

REVIEW ARTICLE	663
----------------	-----

OEUVRE	671
--------	-----

E számunk szerzői

ÁBRAHÁM BARNÁ PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • BÁCSATYAI DÁNIEL PhD-jelölt (Pázmány Péter Katolikus Egyetem) • KRÁSZ LILLA PhD, egy. adjunktus (ELTE) • MANHERCZ ORSOLYA PhD, egy. adjunktus (ELTE) • TÓTH-BARBALICS VERONIKA főosztályvezető (Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár) • VADAS ANDRÁS PhD, egy. tanársegéd (ELTE), PhD-jelölt (Közép-európai Egyetem) • VAJNÁGI MÁRTA PhD, egy. adjunktus (ELTE) • VARGA ZSUZSANNA, az MTA doktora, egy. docens (ELTE) • WEISZ BOGLÁRKA PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI)

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet

ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható